

Божо Ђ. Михаиловић

ЦЕТИЊСКИ ЛЕТОПИС КАО ИСТОРИЈСКИ ИЗВОР*

— Прилог проучавању овог документа —

На првим страницама *Цетињског летописа* налази се биографија Ђурђа Кастриота-Скендербега.¹ Овај рукопис потиче с краја прве половине XVIII вијека, а ко га је писао не зна се тачно.² Рукопис је у ствари препис, или препис са преписа, нечијег извода из познате биографије Скендербегове коју је на латинском језику написао Марин Барлеције-Скадранин, млађи савременик Скендербегов. Ово Барлецијево дјело штампано је први пут у Риму између 1506. и 1510. године, затим опет у Риму 1524, у Флоренцији 1529, у Аугзбургу 1537, па у Франкфурту на Мајни 1579. и најзад у Загребу 1743. године. Писац ове биографије, Марино Барлеције, био је учен и образован католички свештеник, — „начитан у старој класичној литератури и добар познавалац Цицерона, Салустија, Валерија Максима, а особито Тита Ливија, омиљеног писца генерација Ренесансе“. Његово дјело о Скендербегу је „у ствари романсирана биографија, проткана пирорестикним бесједама и писмима“, — дакле, књижевно, не научно дјело. У своје вријеме оно је имало широк публицитет у Европи (преведено на италијански, француски, енглески, њемачки и пољски). Такав публицитет доживјело је колико због својих литерарних квалитета, толико, ако не и више, због популарности његовог главног јунака — Скендербега. Јер, „кроз цео XVI и XVII век не само у Напуљу и у Млецима, него и у Франкфурту и у Аугзбургу, и у Амстердаму, и у Паризу, и у Мадриду, и у Лисабону, па и на самој Темзи (у Лондону) ни једно јуначко име није било тако познато и тако славно као име Ђурђа Кастриотића Скендербега“. „Изненада, у пуном сјају, као блистав метеор,

* Повод за овај напис је фототипско издање *Цетињског летописа*, које се појавило прошле (1962) године. (Издавач: Централна народна библиотека СрЦГ и Друштво библиотекара СрЦГ — Цетиње; писац *Увода* уз ово издање: Др Нико С. Мартиновић, директор Централне библиотеке).

¹ Наслов ове биографије у *Цетињском летопису* гласи: „Повест о Скендербегу Черноевичу ња светом крштеним нареченом Георгију“ (од 1444—1468 вођ арбанашки; назив „Черноевич“ показује очиту тенденцију покрљавања).

² Неки претпостављају да је овај рукопис писао митрополит Сава Петровић. Рукопис сада има 62 странице.

избио је на историјску позорницу Ђурађ Кастриот, звани Скендербег, баш у оне дане када се на Балканском полуострву водила очајна борба око тога ко ће бити господар Полуострва, да ли Турци Османлије или хришћани“.³ Ова легендарна фигура опјевана је и од стране нашег народног пјесника, а споменута је с пијететом и у *Горском вијенцу*. Али и поред тога још увијек немамо текстуелни превод његове биографије од Барлеџија. Као што напријед рекосмо, имамо је само у изводу и само у рукопису.⁴ Поред овога (цетињског) рукописа, крајем прошлог вијека постојао је још један, сличан овоме, у Народној библиотеци у Београду. О томе (београдском) рукопису реферисао је Чед. Мијатовић у *Гласу Српске академије наука* (XXII, 13—50) под насловом: „Српски рукопис о Скендербегу“. Овај рукопис преписао је јеромонах Теодосије с једног руског рукописа у манастиру Хилендару 1778. године. Мијатовић претпоставља „да је први оригинал ове историје по Барлеџију писао некакав Србин из Зете или из Албаније у времену док су још живе биле традиције о догађајима, о којима се у делу прича, те је по ономе што се у српском народу казивало по гдекоји детаљ Барлеџијев изменио. Његово зетско или, још и уже, његово црногорско порекло намеће нам и његова одсудност, којом Скендербега проглашава за Црнојевића.“ И у цетињском рукопису Скендербег се такође назива Црнојевићем. Ова и многе друге сличности у тексту наводе на претпоставку да оба ова рукописа потичу из истог извора — једног старијег извода из Барлеџијевог дјела, а највјероватније онаг за који Павле Ровински каже да је настао ускоро послједно изласка из штампе Барлеџијеве књиге о Скендербегу.⁵ Ровински каже још и то: да се „у Импер. публичној библиотеци у Петрограду (садашњем Ленинграду) налази буквално иста повијест, само у старијем препису, отприлике, не млађем од друге половине XVII вијека, у Зборнику који је архимандрит Порфирије купио на Атону у једног бугарског калуђера. Овај рукопис је српско-словенске редакције и писан је више народним језиком. Но у њему недостају многа листова — око половине.“⁶ Ови подаци, иако не рјешавају питање поријекла цетињског рукописа о Скендербегу, свакако су од интереса, бар утолико уколико показују да првобитни аутор ове повијести, управо извода из Барлеџијевог дјела, припада даљој прошлости. Али оно што је важније од тога — ко је и одакле је он био, и када је живио — јесте питање: да ли је он својом интервенцијом допринио вриједности ове повијести. Упоређујући београдски рукопис о Скендербегу са Барлеџијевим дјелом о истој личности, Чед. Мијатовић је констатовао да су верзије бесје-

³ Др Јован Радоњић, Ђурађ Кастриот Скендербег и Арбанија у XV веку (историјска грађа), *Споменик САН ХСВ*, Увод, III.

⁴ Цетињски рукопис о Скендербегу штампан је у Русији према преписима Ровинског и Лаврова, али га у домаћем издању немамо.

⁵ Павле Ровински, Черногорија, том I, Петроград 1888, стр. 412.

⁶ Исто, стр. 704—705.

да у овој повијести много природније и ближе карактерима оних којима су у уста стављене, него оне које даје Барлеције. Оно што се у овој повијести наводи „као говор Скендербегов на сабору на коме се савез арбанашке и српске госпoде установио, носи на себе печат логичности и мудрости, па изгледа као да је Скендербег заиста то и могао говорити. . . Ако он то није казао, онда значи да је онај, који је по Барлецију први написао скраћену историју радње Скендербегове, увиђао јасно једну од главних категорија узрока са којих нас је свако зло у XIV и XV веку постизавало, значи да је то био човек са оштрим погледом и без предрасуда. Исто то вреди и о беседи коју нам писац, углавном следујући Барлецију, ставља у уста султану Мехмеду II. У њој је оштра али истинита критика на оскудицу сваке организације међу хришћанима, и на њихову политику и њихову војну тактику. Нико ни међу старима ни међу новим писцима није умео тако кратко и опет тако свестрано да објасни чудновати факат, да су Турци у тако невероватно кратком времену могли да освоје Балканско полуострво, да дођу до Беча и да справом испуне Рим (и не само Рим него и читаву Европу), као што објашњује ова беседа коју наш писац по Барлецију са изменама репродукује, додајући јој своје боје, које још јаче на видик износе њену дубоку основаност.“⁷

Ова Мијаловићева запажања могу се примијенити и на цетињски рукопис о Скендербегу, јер и према оно неколико цитата из београдског рукописа, које је он навео у свом чланку, може се довољно видјети сличност ових двају рукописа, мада не и потпуна идентичност. Али и поред тога што *Повијест о Скендербегу* у српској верзији у понечему вјерније одражава вријеме и прилике на које се односи, него Барлецијево дјело по којему је рађена, ипак ни она не може доћи у обзир као историјски извор. Далеко од тога. Јер, то је у правом смислу ријечи панелирички спис, са крупнијим претјеривањима и са пуно нетачности у хронологији и другим детаљима. Тамо се, нпр., каже: „Двјесте тисушт Турак побил Скендербег“, а и година Скендербегове смрти је погрешно назначена. Умјесто 1468, тамо стоји 1466. Поред ових, навешћемо још неколико сличних примјера. Према цетињском рукопису, а и београдском, Скендербег би имао дванаест година кад је одведен на двор султана Мурата II, а према Барлецију једва девет. Међутим, у научној историографији узима се да је он рођен око 1410, а из очеве дома одведен тек послвије 1426. године, што би значило да је тада могао имати више од шеснаест година.⁸ У оба поменута рукописа наведено је да је Иван Кастриот (отац Скендербегов) имао три сина: Станишцу, Георгија-Скендербега и Константина, док четврти син Иванов, Репош, није споменут. У рукопису се говори и о томе да је Скендербег, док је био у служби

⁷ Чед. Мијаловић, Српски рукопис о Скендербегу, *Глас Српске академије наука* XXII, 13—50.

⁸ Др Јов. Радонић, Бурађ Кастриот Скендербег и Арбанија у XV веку *Споменик САН ХСВ*, Увод, III.

турског цара Мурата II, учествовао у заузећу малоазијских градова Брусе и Никомидије. Међутим, Турци су ове градове освојили „давно и давно пре но што се он и родио.“⁹ Битка између српске и угарске војске, с једне, и турске, с друге стране, вођена је (1443) код Ниша, а не код Крушевца, како у рукопису стоји.¹⁰ Сабор на коме је (1444) учињен савез арбанашких главара против Турака није одржан у Улцињу, како у рукопису стоји, већ у Љешу. На 4. л. рукописа стоји: „Аранит Сопиа Голим“, а треба: Аријаџит Топија Големи; стоји: „Андреј Топчиа“, а треба: Андреј Топија.¹¹ Одговор Скендербегов на једно писмо султана Мурата II из 1444. године датиран је под 1436. годином, што је, без сумње, омашка преписивача. Мајка Леке Захарија, Боја, у рукопису се назива „Босанка“. У рукопису стоји: „Дринаст“, а треба: Дриваст. У рукопису се приповиједа како је Скендербег још на почетку овоје акције против Турака, пошто је заузео Кроју (ондашњи главни град Албаније) и неколико других мањих градова (утврђења), покушао у два маха да заузме и Сват град (Светиград у горњем Дебру), али без успеха. Доцније ће Скендербегов биограф опширно причати о турској офанзиви на Сват град (која се догодила 1448), пропуштајући да прије тога ишта рече о преласку Сват-града у Скендербегове руке. У овој офанзиви, према цет. рукоп., учествовало је 150.000 турских војника (из Азије-Анадолије 100.000, а из европске Турске 50.000). Такође је преувеличано бројно стање турске војске и у приказу два доцнија турска похода на град Кроју. Наиме, каже се да је у једноме од њих учествовало 230.000 турских војника (у двије формације: 80.000 и 150.000), а у другом 200.000. Бројно стање турске војске, при првом нападу на Скендербегову Кроју, у рукопису није назначено. Овај први напад на Кроју (први по доласку Скендербега на чело Албаније) догодио се 1450. године, а у рукопису је датиран под 1453. год. При крају рукописа изведен је закључак да је Скендербег с Турцима учинио 63 битке, и да ни у једној од њих није био поражен, изузев у бици под Биоградом албанским (Бератом). Међутим, у тексту истог рукописа читамо да су браниоци опкоједнутих градова, Сват-града и Дебра, били приморани да их предаду Турцима (1448. год.). Тако исто читамо тамо да је из једне борбе с Турцима и сам Скендербег једва изнио главу. А из

⁹ Ово је примијетио познати историчар Хамер у својој „Историји Отоманског царства“, штампаној 1844. год.

¹⁰ Овога рата, у ком су Угри и Срби потукли Турке, Скендербег је улучио прилику да напусти турску војску, добјегне у Албанију и подигне је против Турака.

¹¹ Ријеч је о главарима који су били на горепоменутом сабору. У цетињском рукопису именују се ови: „Аранит Сопиа (Топија) Голим, кнез македонски, Андреј Топчиа, Гјург Стреж, Иван Војкович, Степан Чрновец от Илирику, сиреч от Авлона“, а у београдском: „Стефан Черноевич, герцог ветски и черногорски, Аранит Храбри (Големи—Силни), књаз македонски, Стјепан от Илирика, то јест от Авлона, Андреј Топчија, Тураћ Стрез, Иван Војнович. Авлон је град на мору у Арбанији; помиње се од XIV вијека.

научне историографије дознајемо да су Турци већ 1466. године „освојили отворену земљу Скендербега“, а то је на двије године прије његове смрти. Само је чињеница да тврди град Кроју није су успјели да освоје за његова живота. И тенденција посрбљавања терети вриједност ове повијести. Додајући Скендербегу презиме „Чернојевич“, очито се ишло за тим да се он учини Србином, што не одговара чињеници. Значи да наш писац извода из Барлецијевог дјела о Скендербегу, својом интервенцијом, није увијек и побољшао вриједност ове биографије. Интервенција се види и на оним мјестима гдје се Латини негативно карактеришу, као нпр. да су они варалице, да су до себе много држали и нависоко сједјели, али пред Турцима ниско падали; да „умију љепше са женама играти, него од Турака градове узимати“ итд.

Но, у повијести о којој је ријеч има и истинитог приповиједања. Ако је тамо, као што смо видјели, погрешно наведено мјесто на коме су се (1443) судариле угарска и српска војска са турском, тачно је назначено то да су у овој бици Срби и Угри одијели побједу. Такође је тачно приказан и пораз угарске војске код Варне (1444). Повод за сукоб између Скендербега и Млетачке Републике, до кога је дошло 1447. године, такође је истинито приказан. Пад Цариграда исто тако. Погибија турског војсковође Балабан-паше под зидинама Кроје, испод које се и сам турски султан, више него једанпут, срамно повукао, такође. И још пуно догађаја могло би се навести који су тамо истинито, или бар приближно истинито, приказани. Дакле, није свака романсирана биографија без зрнца истине. Није ни ова. А како ће историчар у њој одвојити истину од легенде, зависи од тога каквим ће се критичким и методолошким поступком служити. У сваком случају, глорификовања и преувеличавања са којима се сретамо у овој повијести ублажава чињеница што се у њој ради о личности чија се борба против непријатеља с правом може сматрати једним од најсојајнијих примјера отпора у историји уопште.

У овој повијести наћи ће и стручњаци, који се интересују за војну стратегију у прошлости, мноштво примјера герилског начина ратовања, као и примјера одбране затворених утврђења.¹² Стару максиму: „У рату неустрашивост, у миру мудрост“, Скен-

¹² Погодна ријеч, која у критичним моментима подстиче на храброст и издржљивост, увијек је била актуелна. Једну такву ријеч, коју је Скендербегов биограф ставио у уста „бљустиглеу“ града Кроје, Уранакону, приводимо ради њене карактеристичности:

„Ништа се не бојте, славни јунаци, што је Мурат око нас мало зида разбио, ако срца наша не може разбити, што ја вјерујем да не може. А најтврђи и најсмурњији ћемо бити, ако у свима нама једина воља и једина љубав буде. Какву бисмо славу задобили, кад би нас само зидови бранили? Љепше ће нам пристати и славније бити кад се одбранимо у разбијеном граду, јер свака част је већа која се у трудности (на муци) задобије и одржи... Тога ради, нека руке наше бране ове разбијене и слабе зидове, и тијела наша тврда да ставимо иза њих“ (л. 15 рукописа).

дербегов биограф допуњава констатацијом да „у рату ништа тако није потребно као оштроумље“.

Према овој повијести, прве Скендербегове акције на чишћењу Албаније од Турака народ је дочекао с покликом: „Слободо наша мила, ах, слободо наша!“ А у једном писму цару Мурату II Скендербег примјећује: „Ти би хтио да сам у слободи живиш, а сви други људи да су ти робови“.

У бесједи коју Скендербегов биограф ставља у уста цару Мехмеду II налазимо и Мухамедову поруку својим сљедбеницима, карактеристичну за идеологију присталица права јачега, права силе: „На ком мјесту твој коњ копитом потапше, нека све твоје буде, јер на овај свијет нико ништа не донесе собом. Све је на свијету људи силних, а бог је свему цар и господар. Све је поставио као на једном пољу, и ко што силом и јунаштвом узме, његово да је, — и земља и царство.“ У истој бесједи дата је истинита карактеристика средњовјековне српске властеле: „Они се сами међу собом бију и туку. Сви хоће краљеви и господари да су, а нико да слуша. Један другоме говори: „Брате, помози ти мени данас, а ја ћу теби сјутра на исто таквог кнеза“. Они се више старају о себи, него за општу корист; гњевљиви су и свађалице. Ко је код њих богатији, тај је и бољи, такав предњачи. Они међу собом немају оно на чему све стоји, а то је послушност. Не кажњавају зле, нити спречавају неправду, силу, злочинство и друге штетне обичаје“.

У једном писму Скендербег захтијева од Мехмеда II да „помисли на прошла времена и промјене у њима“, и, пошто је указао на судбину миђанских, персијских, асирских, римских и византијских царева, поручује му: „Поучи се на њиховом примјеру, и разумиј да си човјек!“

Оваквих примјера трезвеног мишљења има у овој повијести и преко очекивања. Такође и патриотски дух којим је надахнута идеја у прилог њене позитивне стране. Имајући све то у виду, она заслужује да буде публикована и у преводу на наш данашњи језик.

Повеља Ивана Црнојевића

Повељу Ивана Црнојевића о оснивању Цетињског манастира имамо данас само у преписима који се међу собом знатно разликују. Управо, имамо је у двјема варијантама, једну краћу и другу дупло дужу (опширнију). Оригинал првог, краћег примјерка, писан на пергаменту 4. јануара 1485. године, чуван је до девете деценије прошлога вијека, а, вјероватно, неко вријеме и даље. Препис овог примјерка (вјернији од оног у Миклошићевим „*Monumenta serbica*“) донио је Павле Ровински у свом дјелу о

Црној Гори.¹³ Међутим, о оригиналу оног другог, опширнијег примјерка ове повеље, са кога би требало да је узет препис који је унесен у *Цетињски љетопис* (л. 32—37), не знамо ништа. Према препису повеље, какав имамо у *Цетињском љетопису*, а који је извршен 1747. године, излази да је Иван Црнојевић и овај други, опширнији примјерак, писао такође 4. јануара 1485. године, што би значило да је Иван Црнојевић једнога дана сачинио два различита примјерка повеље о једном истом објекту. А да ли је то могућно? Могућно је, зашто да не! Али, оставити два примјерка повеље о једном истом предмету, различита по садржини и са захтјевом правоваљаности за оба њих, то никако. Него, биће да је неко доцније, руковођен неком потребом, Иван-бегову повељу о Цетињском манастиру допунио и поопштрио њене прописе у оном и онаквом облику у каквом је налазимо у *Цетињском љетопису*. А таква потреба могла је настати у оно вријеме када су се покушаји присвајања и самовласног обрађивања манастирског земљишта били умножили.

У првом примјерку повеље врло је мало речено о границама приложеног земљишта. Тек само једном комаду земљишта именоване су границе, другом дјелимично, некима само уопштено, као нпр. „све по мегџи (међи)“, или, „што је годе наше мегје по старијех казијех и по биљезијех који су постављени“, без назначења топонима оних мјеста на којима су били постављени ти биљези, а некима ни толико. Дакле, у првом примјерку повеље именовани су локалитети приложеног земљишта, без назначења граница, па је ту празнину требало попунити. Тако се дошло до другог примјерка исте повеље, у којему су границе односног земљишта подробно назначене. То што су границе истог земљишта биле означене у повељи Ђурђа и Стевана Црнојевића из 1495. године, као да није задовољавало. Очито, ишло се за тим да се именовање граница односног земљишта непосредно веже за име Иван-беге, сматрајући да ће им се на тај начин прибавити већи ауторитет и веће поштовање.

Разлике између два поменута примјерка повеље су такве и толике да јасно указују на то да је други, опширнији примјерак из доцнијег времена. Да наведемо оне најкарактеристичније.

¹³ Чернoгoрија, том I, Петроград 1888, стр. 766—771. — Тамо, на стр. 765/66, Ровински је дао и опис овог егземплара повеље Иванбегове. Наиме, да је „писана на тврдом перламенту, на листу, дугом 90 а широком 47 сантиметара, у 64 ретка, ситним полууставом не нарочито искусном руком... На средини је остала цијела врпца о којој је висио печат. Врпца је од свиле, боје малине, испреплетена златним концем и продјевена кроз двије рупице. Печата нема, али је био у оно вријеме, када је препис повеље послат Миклошићу (1842), као и натпис са печата: „Иван Црнојезик, господар зетски“.

У првом примјерку читамо: „Јеште приложих на Цетињу комат земље пред црквом, от потока, како тече поток у понор, и до пута који греде к двору, нека је за кипурије.“¹⁴

О истом земљишту у другом примјерку је речено: „И приложих комат земље пред манастир, от понора потоком иза манастира до моста, од моста потоком до ограда, от ограда до горе и крајем до клијети, от клијети у понор. То нека је за кипурије и за ливаду.“

Кад се упореде наведени текстови нарочито пада у очи то да се у другом примјерку повеље не помиње „двор“, што упућује на претпоставку, да у времену кад је писан тај други примјерак, двора на Цетињу већ није ни било.¹⁵ Опет, у тексту другог примјерка помињу се „мост“, „ограда“ и „клијет“, а у тексту првог примјерка, који се односи на исти локалитет земљишта, од тога ниједнога нема ни помена, па и то иде у прилог претпоставци да ови примјерци повеље нијесу писани истог дана.

У првом примјерку повеље стоји: „Тко ли би, без упроса црквонога, сјејао на речене земље црквоне на Ловћену и на Цетињу, да му може црква узети жито све што годе буде, а њему да је труд залудо.“¹⁶

У односу на исто земљиште, на планини Ловћену, у другом примјерку повеље прописана је сљедећа одредба: „Тко ли би се наша самовољан и унутра овијех границах да усије жито и покоси сијено, или посијече лаз, или посијече лијес у халугу, без упроса црквонога, да му црква све узме, а њему мука да поће залуду, и сувише да плати господи која буду (судила) 300 асприх глобе.“

Из упоређења наведених текстова може се закључити да је у времену када је сачињаван други примјерак повеље предио Ловћена био насељенији него у доба Ивана Црнојевића, и да су, због тога, случајеви самовољног коришћења црквеног земљишта могли бити бројнији. Отуда и потреба да се у другом примјерку повеље пропишу строже казне. Зар то, што се у првом примјерку повеље не помиње „лаз“¹⁷ а у другом помиње, не упућује на претпоставку да је тек доцније, када је становништво постало бројније, долазило до тога да неко у ловћенским шумама, на црквеном посједу, самовољно „посијече лаз“ и „лисник“ за сточну храну, што је и подстакло састављача другог примјерка повеље да такве случајеве узме у обзир?

¹⁴ Од ове ријечи, мјесто на коме се налазио Иван-бегов манастир доцније је добило назив Ђипур.

¹⁵ Ријеч је о двору Ивана Црнојевића на Цетињу, који је подигнут 1482. године.

¹⁶ Ових неколико редака нема у Миклошића. Преписивач, који је за њега преписао повељу, испустио их је.

¹⁷ Лаз — земљиште које се на шумском терену крчидбом оспособи (приутогови) за обдјеловање, пошто се претходно шума посијече или спали.

Према првом примјерку повеље, Врељани и Угњани¹⁸ били су дужни да предају Цетињском манастиру, свака кућа, по 80 бремена дрва годишње, и то о Божићу, а према другом примјерку по 90 бремена, и то у три пута годишње: о Малој Госпојини, о Божићу и о Ускрсу.¹⁹

У вези са овом разликом намеће се питање: да ли је, збиља, Иван Црнојевић своју првобитну одредбу измијенио истога дана када је и донио, пишући тобоже други примјерак своје повеље, или је до њене измијене дошло негде касније, путем споразума између манастира и поменутих сељана, а наиме, да ови предају манастиру и више дрва, само не наједном, већ у три пута годишње. Ова друга претпоставка нама изгледа вјероватнијом.

У првом примјерку повеље читамо: „И јеште приложих ступ²⁰ земље на Горње Добро, који ми је заложико Гјург Мркшик за 40 перпера на залогу. Ако ли је узможе откупити Гјург за себе, а за инога ни за кога, да да цркви 40 перпера, а земљу да узме за себе. Ако ли би хотио да ју цркви (од цркве) откупи а другому да ју прода, да нест ју вољан откупити. — И јеште приложих други ступ земље на Јаблано, који ми заложико Остоја Радосалик и Гјург Мркшик за 80 перпера. Ако ли би ју могли када откупити сами за себе, а за инога ни за кога, да даду цркви 80 перпера, а земљу да узму за себе. Ако ли би хотјели да ју цркви откупе, а другоме продаду, да несу волни откупити је. И овај оба ступа земље, када су мени заложико и ја им дао готове динаре моје, свјечно је свјими Цетлињани (Цеклињанима) и свјими кмети добростијемји“.

О овоме истоме земљишту у другом примјерку повеље речено је сљедеће: „И јеште приложих ступ земље на Горње Добро. — И јеште приложих други ступ земље на Јаблано“ — и то је све.

Овдје нарочито пада у очи то што је састављач другог примјерка повеље испустио одредбу Ивана Црнојевића: да ранији власници овог земљишта имају право повратити га (откупити од цркве), уколико би када могли исплатити цркви (манастиру) ону суму новца за коју су га заложико. Да је Иван Црнојевић писао и други примјерак повеље, ова одредба не би могла изостати, као ни други горе наведени детаљи који се односе на поменута два земљишта.

Даље, у другом примјерку повеље стоји: „И јеште поставих кметије: на Цетиње Дјеладина (Бјеладина) Хумца, и они и њих дјеца и последњи да пасу имање црковно и њих траг докле буду; и у Загору Бојка Радовановича с дјецом и баштином, и Пачка Парца с дјецом и баштином, да су савршени работници црковни

¹⁸ Врела и Угњи — села у близини Цетиња.

¹⁹ Прије него је Иван Црнојевић дао повељу о оснивању Цетињског манастира, дрва о којима је ријеч Врељани и Угњани предавали су његову двору, па и то може да служи као доказ да је Иван Црнојевић подигао свој двор на Цетињу прије него манастир.

²⁰ Ступ — површина обрадиве земље која се продужује у комуни.

и да дају цркви сваку годину по три крбли вина по леву; и на Горње Добро што је држао Михаило Пишпер, бивши јему ми дали, пак, за његову невјеру, узесмо како своје и дадох цркви и на Ботуну један кабал сједбе пшеничне; и у Ријеку јаз, ниже јаза Светаго Николе Ријечкога“. У истом примјерку повеље, за свега неколико редака испред наведенога текста, стоји и ово: „И приложих једин витао воденични на Ситници, и у Пљешивце два витла на врх Зете, и јаз према Слабцијев (такође у Пјешивцима), кому повели представатељ црковни да држи јаз с црквију наполи.“ Међутим, у првом примјерку повеље (Иван-беговом оригиналу) од овога ниједнога нема ни помена. Али зато и једно и друго, готово текстуелно, налазимо у повељи Ђурђа и Стефана Црнојевића, писаној на Цетињу, 15. јуна 1495. године, а чији је један дио донио Павле Ровински у својој *Черногорији* (том I, стр. 728—729), одакле га и приводимо: „И јеште кметије приложки господин Ђураћ и Стефан: на Цетињу Беладина Хумца с баштином и с децом, да пасу имање црковно, и њих траг; и у Загору Бојка Радовановића с децом и башитном, и Пачка Парца с децом, да су совершени работници црковни; и (да) дају цркви сваку годину по три крбли вина по леву; и на Горње Добро руководаније, наши што су били дали, деди наши, Михаилу Пишперу, и за неvěру (његову или његових) узе родитељ наш за себе и држа, и паки ми ту пронију додасмо цркви; и на Ботуну 1 кабал седбе пшеничне; и у Реку јаз, ниже јаза Светаго Николе Ријечкога; и у Пљешивце јаз према Слабцијех, кому представатељ црковни повели да држи јаз са црквом наполи.“

Послије упоређења горе наведених текстова, као и упоређења текстова првог и другог примјерка повеље, о којој је овдје ријеч, ми се осјећамо принуђени да закључимо: да је други примјерак повеље доста невјешта компилација, састављена из односне повеље Ивана Црнојевића и повеље његових синова, Ђурђа и Стефана (додајући овима многе нове појединости), а по свој прилици и из још којег документа, који се односио на имовину Цетињског манастира. Такав докуменат, нпр., могао би бити и завјештај Остоја Радосалића од 2. јануара 1490. године, којим прилаже своју имовину „храму пресветије Богородице на Цетиње“, а чији је препис унесен у *Цетињски летопис* (л. 40—друга страна). Неколико истих граничних топонима помињу се у оба документа (Радосалићевом завјештају и другом примјерку повеље), па се стиче утисак да је састављач другог примјерка повеље и овај Радосалићев прилог унио међу границе оног земљишта које је Иван-бег приложио истом манастиру, у Радосалићевом завјештају стоји: „... у крај Ковачева дола“, а у другом примјерку повеље: „... под Ковачев дол“; у Рад. завј.: „... више Дабкова дола“, у др. примјерку исто. „... више Дабкова дола“; у Рад. завј.: „... у бријег Кашнога дола“, у др. примј.: „... више Кравшина дола“; у Радосалићевом завјештају: „... у бријег между Кашни дол и между Станишта“, у другом примјерку повеље: „... више Станишта.“

Све разлике између првог и другог примјерка повеље не можемо овдје привести, јер би то изискивало опширнији рад. Привешћемо још само једно врло карактеристично мјесто из другог примјерка, у коме је ријеч о обичају азила, веома сличном арбанашкој „беси“. Тамо стоји:

„Аште би кто обрел се, научен дјаволским наважленијем, и сатворит котороје прегрешеније к нам господиама, или ка иному кому, и вазможет притешти ка сјему честному храму Рождества пресветије Богородице, јаже на Цетиње, да никто јего не дрзнет что јему сатворити, или коју пакост његову дому, колико би ли дерзнул на саму главу господику. Но, аште вазможет отац митрополит у господара проштеније јему да испроси, добро да јест, аште ли не вазможет, да јест вољан митрополит дати јему провдника, јединато от братије от сеје обитељи, до тога мјеста иде же свободно будет човеку тому. И сије завјештаја, тврдо бљусти“.

Нама овдје изгледа чудно то како је састављач другог примјерка повеље ауторство једне овакве одредбе могао везати за име Ивана Црнојевића. Јер, улога Цетињског манастира и митрополита који је сједио у њему, каква им се даје горенаведеном одредбом, одговара оном времену кад на Цетињу није било ни Ивана ни његова двора.

У вези са повељом још само једна примједба. На крају преписа првог примјерка стоји: „В Христа Бога благовјерни и Богом храними господар зетски Иван Црнојевик“. Међутим, на крају преписа другог примјерка тога нема. Умјесто потписа на крају, у другом примјерку је на почетку исписана титулатура Иванова, која тамо гласи: „Иван Чернојевић, Божијеју милостију, господин зетски“. И ова разлика, мислимо, иде у прилог закључцима које смо напријед извели.

Л е т о п и с

Љетописачке биљешке у Цетињском летопису заузимају свега неколико страница.²¹ По њима је читав овај зборник разноврсних докумената и добио своје име, а да ли с правом — у то овдје нећемо улазити.²² Ово поглавље у Цетињском летопису почиње биљешком: „От Адама (а то је исто што и рећи од створења свијета) до рождаства Христова љет 5500“. На ову биљешку скре-

²¹ Ове биљешке исписане су на л. 46 (друга страна) до 50 (прва страна) под насловима: *Историја различна*, *Историја* и *Историја за летопис*. Овде је уписано и „Сказаније о Мухамеду“ на двије и по странице, а на л. 49 и двије купопродаје, тако да летописачке биљешке заузимају свега три и по странице.

²² Цетињски летопис је познат још и под називом: „Крусовољ Иван-бега Црнојевића“. Овај назив неко је доцније исписао на празном листу испред текста, вјероватно зато што је препис тзв. другог примјерка хриссуље (повеље) Иван-бегове, који је унесен тамо, сматрао најважнијим документом у овом зборнику.

ћемо пажњу због тога што број година назначен у њој одговара александријском рачунању времена тзв. свјетске ере. Код нас се много више служило цариградским рачунањем времена, по коме је од створења свијета до рођења Христовог протекло 5508 година. Зато цитирана биљешка и може бити од интереса, уколико се у њој не ради о случајној омашци. Занимљиво је и то што се у овој хроници не споминије ниједан догађај нити пак личност из старозавјетне библијске историје, изузев Адама, као што је то случај у другим сличним летописачким хроникама. А најзанимљивије, управо најчудније је то што је датирање седам васељенских сабора скроз погрешно назначено, сем у једном једином случају. Наиме, за први васељенски сабор назначено је да је одржан 363. године, а треба: 325; за други: 422, а треба: 381, трећи: 477, а треба: 431; четврти: 482, а треба: 451; пети: 640, а треба: 553; шести: 650, а треба: 680; седми: 787 — једино тачно.²³

„Сказаније о Мухамеду“, оснивачу ислама, врло је интересно. Поред оштрих и увредљивих опаски, које илуструју ондашње заоштрене међувјерске односе, у овом „сказанију“ има и тачног приказивања основних начела исламског вјероучења. Има тамо и тачних биографских података, али и нетачних. Тако, нпр., нетачно је датиран почетак Мухамедове јавне активности. Тамо стоји 630-та година, а требало би 622. Тамо стоји да је Мухамед умро 657. и да је живио 44 године, али ни то није тачно. У научној литератури прихваћено је да је он рођен око 570, а умро 632. године.

Иван Црнојевић је постао господар Зете 1465. године, а не 1471, као што у овој хроници пише. Година у којој је подигнут Цетињски манастир тачно је назначена (1484). Само, у биљешци у којој се говори о рушењу истог манастира летописац је испустио да датира овај догађај. На другом мјесту у овом летопису (л. 53) стоји да је манастир порушен 1690, а треба: 1692. Погрешно је наведена и година кад је Сава Очинић дошао на катедру цетињских владика. Стоји 1692, а треба: 1694.

У биљешци, поред које је на маргини исписана година 1701, читамо: „... сагради владика Данило цркву Вознесеније, посем трапезарију, посем, ва љето 1704, сагради црков велику, храм Рождества пресветије Богородице, посем и вас манастир сагради. . .“

Ријеч је о обнови Цетињског манастира, само не на темељима порушеног Иван-бегова манастира него у непосредној близини овога, на новој локацији. Него, што оvdје ствара забуну јесте то што се у наведеној биљешци каже да је владика Данило подигао прво цркву, посвећену Вознесењу (Христову), па тек касније „црков велику“, посвећену рођењу Богородице. И повеља Иван-

²³ Године одржавања васељенских сабора назначене су према свјетској ери, а ми смо их прерачунали према цариградском рачунању времена. Ако су оне тамо датиране према александријском рачунању, као што је случај са првом биљешком у овој хроници, разлике би биле веће за 8 година од оних које смо израчунали. У том случају ни година одржавања седмог васељенског сабора не би била тачна.

бегова о оснивању Цетињског манастира и натпис са његове цркве који и данас стоји, упраћен више врата припрате данашње манастирске цркве, свједочи да је он своју задужбину, Цетињски манастир, посветио рођењу Богородице. То је исто учинио и владика Данило, што је сасвим разумљиво, јер се радило о обнови истог манастира, иако на другој локацији, али ово, према цитираној биљешци, само за ону „црков велику“, коју је подигао 1704. године. Али, шта ћемо са оном црквом коју је подигао 1701, и за коју летописац каже да је посвећена „Вазнесењу“? Да ли је владика Данило и ову мању цркву, као што се обично узима, подигао био на истом мјесту на којему ће доцније подићи већу цркву? Ако је тако, зашто је онда ону малу, првашњу, посвећивао „Вазнесењу“? На ово питање ми не можемо дати други одговор, сем набацити двије претпоставке. Наиме, или је летописац попријешлио, или је та мала црквица привремено била подигнута на другом локалитету.

У хроничи је даље, под годином 1711, регистрован долазак Михаила Милорадовића у Црну Гору, с граматом руског цара Петра Великог, а после је тога слиједи:

„Ва љето 1712 посјекосе Черногори Турке у Царев лаз, но сила турска одоле и дошоше на Цетиње и раскопаше цркву и манастир. Паки ва љето 1714, октомра, доће Чупрелић везир, су сто и двадесет тисушт војске, и пороби и пожеже Черну Гору. И то љето отиде владика Данило у Москву ка цару Петру.“

Наведни текст, изузев преувеличавања броја Ћуприлићеве војске, ми сматрамо поузданим историјским извором. На питању Царева лаза нећемо се задржавати, јер је он доказан. Али на то што неки историчари друго рушење Цетињског манастира везују за Ћуприлићеву најезду, потребно се осврнути. Прво да видимо како неки од њих цитирају горенаведену биљешку из *Цетињског летописа*. Димитрије Милаковић, нпр., то чини овако: „Ва љето 1714 доће Чупрелић везир су 120 тисушт војске и пороби и пожеже Черну Гору и раскопа цркву и манастир на Цетиње“²⁴ а Марко Драговић овако: „Ва љето 1714 доће Ћуприлић везир су 120.000 војске и пороби и попали Црну Гору и раскопа цркву и манастир на Цетиње.“²⁵ Међутим, видјели смо да у горе наведеном тексту јасно стоји да су Турци, за вријеме свог похода на

²⁴ Димитрије Милаковић, *Историја Црне Горе*, панчевачко издање, стр. 101. — фуснота.

²⁵ Марко Драговић, *Један приложак из историје Црне Горе*, Илустроване цетињске новине, 1917, бр. 34. — И ми смо, у свом раду о Цетињском манастиру (Цетиње 1962), ово мјесто из *Цетињског летописа* навели према препису Марка Драговића, какво смо нашли у поменутом његовом чланку. До тога је дошло из два разлога: прво, што смо вјеровали у тачност преписа Марка Драговића, и друго, што нам је тада, кад смо радили на поменутој брошури, *Цетињски летопис* био неприступачан. Баш тада је летопис сниман и припреман за фототипско издање. Но ово нас не може оправдати, јер смо на другом мјесту могли наћи тачан препис односног мјеста из *Цетињског летописа*.

Црну Гору 1712. године, раскопали цркву и манастир на Цетињу, а за вријеме другог похода, под вођством Ђуприлића, 1714. године, поробили и попалили Црну Гору, али не и „раскопали“ (порушили) цркву и манастир на Цетињу, пошто су они већ били порушени. У вези са овим намеће се питање: зашто су поменути историчари извршили пертурбацију текста у горе наведеној билешци, те рушење Цетињског манастира везали за 1714. годину, односно за Ђуприлићев поход на Црну Гору. Ми се овдје не можемо отети претпоставци да су они то намјерно учинили. Јер, признати да је Цетињски манастир порушен 1712. године, и то одмах, ни пуних 10 дана послје славне царевласке битке, чинило им се да би то умањило значај ове. Њима није била позната историјска грађа, из које се види да је турска војска, предвођена босанским везиром Ахмет-пашом, уочи напада на Црну Гору, 1712. године, била „подијељена у три корпуса“,²⁶ и да је један од тих корпуса, онај који је предводио скадарски паша Тахир Мухамедбеговић, потучен на Цареву лазу, а други продрли до Цетиња и порушили Цетињски манастир.

И други наши старији историчари, и не само старији, говорили су и стереотипно понављали, да се друго рушење Цетињског манастира догодило у вријеме Ђуприлићеве најезде на Црну Гору.²⁷ Но, имати пред очима *Цетињски летопис*, а говорити тако, заиста је чудно. Колико је нама познато, први је тако почео гворити митрополит Василије Петровић, и то у својим писмима руским функционерима. Тако, у писму кнезу Александру Голицину, од 28. децембра 1765. године, он каже да је Ђуприлић „пјатују част Черној Гори огњу и мечу предал и резиденцију архиепископу до основанија разорил“.²⁸ Прије овога, исто је рекао и у писму грофу Бестужеву-Рјумину (22. IV 1753). Али, интересантно је да то није учинио и у својој Историји Црне Горе, штампаној у Москви 1754. године. Није то учинио ни митрополит Сава у свом докладу руској царици Јелисавети од априла 1743. године.²⁹ Тамо је углавном указано на то шта је Црна Гора претрпјела од Турака послје учињеног мира (1711) између Русије и Турске, па, наравно, речено је и о томе како су Турци „цетињски ка-

²⁶ Славко Мијушковић, Догађаји у Црној Гори од 1711—1714, *Историјски записи*, књ. XI, стр. 196.

²⁷ Ђорђе Поповић, *Историја Црне Горе*, Београд, 1896, стр. 91; Живко Драговић, *Кратка историја Црне Горе*, Цетиње, 1910, стр. 47—48; Лазо Поповић, *Цетиње (историјски преглед)*, *Цетиње и Црна Гора*, Београд 1927, стр. 27; *Енциклопедија Југославије*, књ. 2, Запреб 1956, стр. 374.

²⁸ Марко Драговић, Материјали за историју Црне Горе времена митрополита Данила, Саве и Василија Петровића, *Споменик*, XXV, 1895, стр. 32—33.

²⁹ Исто, стр. 3. — Дио овог извјештаја дошло је Марко Драговић у преводу у „Цетињским илустрованим новинама“, 1917, бр. 34, и тамо додао: „године 1714“, чега у тексту Савинот извјештаја нема. Служећи се овим преводом при раду на „Цетињском манастиру“, погрешно смо употребили тамо овај извјештај митрополита Саве.

тедрални и пријестолни манастир“ разорили, али које године, 1712. или 1714, то у овом извјештају владике Саве није назначено.

На л. 50 љетописа читамо: „Ва љето Христова рождества 1724 сагради владика Данило на Цетиње цркву храм Благовештеније пресветије Богородице.“

И ова биљешка доводи у забуну. Јер, није познато да је у Цетињском манастиру икада постојао „храм Благовештења“, као ни то да је владика Данило гдје друго на Цетињу подигао био неку цркву под тим патронатом. Ако је пак у наведеној биљешци ријеч о обнови цркве Цетињског манастира која је порушена 1712. године, као што се то обично и узима, онда не би могло бити друго него да је љетописац погријешно. Јер, као што смо већ неколико пута нагласили, црква је Цетињског манастира посвећена рођењу Богородице, а не „Благовештењу“. Но, иако није познато да је владика Данило било гдје у Цетињу подигао био цркву, посвећену „Благовештењу“, разјашњење горенаведене биљешке треба тражити у том правцу. Јер, прецртана ријеч „рождества“, која у биљешци стоји испред ријечи „благовештеније“, упућује на то да ту није ријеч о обнови порушене цркве Цетињског манастира, већ о некој другој, свакако мањој и намијењеној привременом послужењу, слично оној из 1701. године. Да би ово питање постало јасније, навешћемо другу биљешку, која је исписана на истој страници љетописа, а која гласи: „Ва љето Христово (1736)³⁰ сагради владика Сава на Стањевиће цркву храм живоначелније Тројици, и манастир састави. Ах, да(ј), Боже, да и манастир огради и да понови стару митрополију, даруј, Боже, помози пресвета Богородице!“ Са овим „да манастир огради и да понови стару митрополију“ љетописац је очито мислио на Цетињски манастир, што значи да овај ни до 1736. године није био обновљен, последије рушења у 1712. години. Према томе, „црква Благовештења“, коју је владика Данило подигао 1724. године, имала је карактер привременог послужења, и њој се доцније, по обнови манастира, губи трат. И то што је владика Данило, по повратку из Русије 1716. године, највише боравио у манастиру Мажинама, тамо и умро, тамо био и сахрањен, иде у прилог тога да он није доспιο да изврши и другу обнову Цетињског манастира. О овоме свједочи и писмо владике Саве руској царици Јелисавети из 1743. године, у коме се дословно каже: „И после тога за весма крајњују нужду принуђени ми зањат бољеје шести тисјашч (6000) полновјесних червонцов (руских златника) которми дља славословија Божија во владјенији мојем возобновљен цетињскиј Рождества пресвјатија Богородици манастир и некторија цркви с весма убогим украшенијем и књиг скудним снабденијем“.³¹ Значи да друга обнова Цетињског манастира пада негдје у вријеме између 1736. и 1742. године (до пута митрополита

³⁰ Година 1736. исписана је извише текста биљешке и на маргини по ред текста.

³¹ Споменик XXV, 1895, стр. 4.

Саве у Русију). Претпоставка да се наведено мјесто из Савиног писма (извјештаја) може односити само на обнову других манастирских зграда, а не и на обнову манастирске цркве, могла би доћи у обзир само у том случају ако је његов претходник, владика Данило, извршио њену обнову. Међутим, ми смо напријед видјели да то није био случај. А и то, ваљда, нешто значи што у односној биљешци није речено да владика Данило обнови или понови, него „сагради“ цркву.

Родослов Црнојевића

Овај родослов (л. 66) почиње овако: „Стефан же роди два сина, Ијоана втораго или Ивана, господина зетскога и черногорскога третиаго, котори љета 1450, на пољу Ђемовском, Мехмедом царем от војства турскога разбијен бист и појде ва Италију...“ Овдје је јасно да су Јован и Иван једна те иста личност, али је нејасно како та једна личност може бити и други и трећи господин зетски (уколико се овдје не каже да је Иван други по рођењу син Стефанов). Даље, овдје је нетачно то да је Иван Црнојевић поражен од Турака на Ђемовском пољу 1450. године и да је те године отпутовао у Италију, јер он ће ступити на зетски пријесто 1465. године, а тек 1479, притијешњен од Турака, поћи у Италију. Даље, нетачно је овдје и то да је Мехмед (II) већ био цар 1450, јер он ће то бити тек послвије смрти свога оца, Мурата II, 1451. године.

Према овом родослову „четврти господин зетски и черногорски“ био би Георгије, брат Ивана Црнојевића, а већ за истога Георгија и у истом родослову речено је да је погинуо на Ђемовском пољу 1450. године. Да је брат Иванов, Георгије (Ђурађ), погинуо у боју с Турцима 1450. године, то је тачно. Али, за тога истога Георгија рећи да је био „четврти“ по реду „господин зетски и черногорски“; за Георгија (Ђурђа), сина Иванова, „пети“; за Стефана, такође сина Иванова, „шести“, а за Стефана, сина Георгија, брата Иванова, „седми“, и то за овога још да је био „последњи господин и кнез черногорски“, јесте такво „историческо смушеније“ какво се ријетко срета у аналима наше прошлости.

Из породице Црнојевића нашој историографији су познати ови зетски владари: Стефан (1427—1465); Стефанов син Иван (1465—1490); Иванов син Ђурађ (1490—1496) и други син Иванов, Стефан (1496—1499). Но, састављач родослова није се задовољио бројем зетских владара — Црнојевића, које смо горе навели, него је, и поред тога што је назначио који је од њих био и последњи, пронашао још једнога — некаквога Јована, сина Георгија, брата Иванова, и за овога рекао да је био „Чернија Гори до лета 1516. господин“. Међутим, нашој историографији је познато да је од 1514—1528. године Црном Гором управљао потурчени син Ивана Црнојевића, Станко (Станиша), као санџак-бег и турски чиновник. За овога Станишу писац родослова каже да се вратио хри-

шћанској вјери, многе побједи над Турцима добио и, најзад, као калуђер умро, што научној историографији није познато.

Набројивши уже покрајине које су улазиле у састав Црнојевића државе, писац родослова констатује да су Паптровићи пришлци „Венецијаном“ (Млетачкој Републици) 1412. године, а треба: 1423. Тако, овај докуменат кингги нетачностима.

Међу бројним документима *Цетињског љетописа* најпоузданији су они који се односе на купопродају земљишта, границе земљишног посједа Цетињског, Врањинског и Комског манастира, границе Иван-бегове Црне Горе према Приморју и Херцеговини, границе између појединих племена у Црној Гори, као и они документи у којима су приказани спорови око земљишта. Љетописачке биљешке, већим својим дијелом, такође дају поуздане податке. То исто може се рећи и за један опширнији докуменат тамо (л. 52) у којему је ријеч о црногорско-млетачким односима из прве половине XVIII вијека. Но и остали материјали овога *Љетописа*, изузев родослова Црнојевића,³² садрже у себи, ако само и дјелимично, корисне историјске праће, тако да *Цетињски љетопис*, и поред бројних недостатака и нетачности, представља важан докуменат наше прошлости и користан прилог нашој историографији.

*

На крају ћемо указати на извјесне пропусте у *Уводу (Предговору)* др Мартиновића.

У овом *Предговору*, од непуних 15 страница, двије и по странице заузима садржај повијести о Скендербегу (Ђурђу Кастрiotу). Умјесто да је извео кратак резиме из ове повијести, Мартиновић је просто наређао поднасловe који су изведени на маргинама односног рукописа. Текст поднаслова исписао је новом транскрипцијом, само са крупнијим пропустима и нетачностима.³³

У *Предговору*, нпр., стоји: „... Скендер потубил два силне персенина“, а треба: Скендер на мејдан потубил два силне Персенина (Персијанца); стоји: „За двадесет златних“, а треба: За 20.000 златих (овако на маргини, а у тексту рукописа гласи: „20.000 червљених“ — врста златног новца); у *Предговору*, даље, на стр. 10, стоји: „Скендербег поразил Скендер паћу“, а треба: Скендербег поразил Фериз паћу; стоји: „по издалцу“, а треба: о издалцу; стоји: „Петру благоститељу“, а треба: Петру блуститељу; стоји: „неоштем“, а треба: не оштем (не хоћу); стоји: „отучил“, а треба: отлучил; стоји: „Скендербег бил се с Мехмедом царевидем и сином“, а треба: Скендербег бил се с Мехмедом, царевидем сином; стоји: „Мухамедом“, а треба: Мехмедом; стоји:

³² Родослов „сербских деспот“ (л. 63—64), овом приликом, нијесмо разматрали.

³³ Колико се овдје ради о штампарским грешкама, ми не знамо.

„послал пашу“, а треба: послал Сефер пашу; стоји: „сестеник Скендеров“, а треба: сестреник (сестрић) Скендеров; стоји: „Скендербег пришал помошт“, а треба: Скендербег пришал краљу на помошт; стоји: „Скендер поимал брата Балабана“, а треба: Скендер поимал брата Балабанова. На ситнијем грешкама ове врсте нећемо се задржавати.

Поред наведенога, у *Предговору* др Мартиновића наилазимо на још неколико крупнијих пропуста и нетачности. Тамо, на стр. 13, читамо: „Хрисовуља о Црмници и Приморју гдје су црквоне земље“. Овдје је, наиме, ријеч о хрисовуљи Ивана Црнојевића, чији је препис уписан на 39 листу *Цетињског љетописа*, само што наслов који јој даје др Мартиновић не одговара њеном садржају. У првом дијелу овога документа ријеч је о томе како је Иван-бег, са неколико својих властелина, отишао у Црмницу и тамо потврдио границе земљишта које су српски средњовјековни владари приложили манастиру Св. Николе на Врањини, као и о томе да је Иван-бег овом приликом и сам приложио нешто овог земљишта истом манастиру. Иза овога, Иван Црнојевић у хрисовуљи каже: „И отоље подвигох се поставити границе окрест земљи мојеје“. Ријеч је, дакле, у другом дијелу хрисовуље о државним границама Иван-бегове Црне Горе према Приморју. Овом утврђивању граница присуствовало је и неколико которских властелина као и два представника ондашњег будванског кнеза. Ово разграничење извршено је 1482. године. Дакле, у другом дијелу хрисовуље нема ни ријечи о црквеним земљама, већ само о границама Црне Горе према оним територијама у Приморју које нијесу припадале Иван-беговој држави. Па и поред тога, овом документу је дат наслов: „Хрисовуља о Црмници и Приморју гдје су црквоне земље“!!

На л. 49 *Љетописа* стоји: „Књига за Нарат. Да се зна како ја владика Сава купих Нарат вас, границом како стоји баштина црквна коју куписмо у Хасана Ибрахимбашаића...“ Ово мјесто др Мартиновић у *Предговору* приказује овако: „Сава купује земљу 2. јула 1748. године у Хасана и Ибрахима Башаића“, чиме не само што од једне личности прави двије (од Хасана Ибрахимбашаића — Хасана и Ибрахима), него још и погрешно констатује да је владика Сава купио земљиште, зв. „Нарат“, у Хасана. У цитираном документу, дакле, речено је да се купљено земљиште, зв. „Нарат“, граничило са баштином која је раније купљена у Хасана Ибрахимбашаића, а не и то да је „Нарат“ купљен од њега. На л. 59 истог *Љетописа* Мартиновић је могао прочитати да је „Нарат“ купљен „у Пиркочевих“.

На стр. 6 *Предговора* Мартиновић каже да је Сава Немањић 1220. године основао епископију на Врањини (мисли, свакако, на зетску епископију). Познато је да је св. Сава, прогласивши 1219. године Српску цркву самосталном, основао 7 нових епископија, међу којима и зетску. Но, гдје јој је одредио сједиште, није ни до данас дефинитивно утврђено. Преовлађује мишљење да је то био манастир св. арханђела Михаила на Превлаци код Котора, али

има историчара који претпостављају друге локалитете. Претпоставка, пак, да је за сједиште зетског епископа св. Сава одредио манастир Врањину, најмање је вјероватна. Јер, биће да је први зетски епископ, Иларион Шишпојевић, подигао манастир Врањину тек пошто је од св. Саве посвећен за епископа, тј. послјије оснивања зетске епископије, а не прије. А да је он подигао манастир Врањину, а не св. Сава, како стоји у *Цетињском летопису* (л. 48), свједочи натпис који је постојао на његовом гробу у овом манастиру: „Здје престави се раб Божији Иларион, епископ зетски, здатељ мјеста сего светаго. . .“³⁴ Дакле, у времену кад је св. Сава основао зетоку епископију, манастир Врањина још није ни постојао, а камоли да га је могао одредити за сједиште њеног епископа. То што је Иларион умро у Врањини и ту сахрањен, није и доказ да је Врањина у његово вијеме била резиденција зетског епископа. Она ће то бити тек у XV вијеку, а Иларион је ту могао умријети: или што се тамо повукао у старијим својим годинама, као у овоју задужбину, или, пак, што га је тамо случајно затекла смрт.

Др Мартиновић констатује да је на крају *Цетињског летописа* „неке ствари дописао Петар I Петровић Његош“, али не каже које. На посљедњем (81) листу овога *Летописа* налазе се четири забиљешке, од којих само ако је једну забиљежила рука митрополита Петра. Текст ове забиљешке дословно гласи: „1791, нојембра 4. На Добро остаде судах от пчелах 146“.³⁵ У другој забиљешци говори се о томе да је 1782. године поп Петар Јанковић купио неко земљиште у Поповом лазу. На крају ове забиљешке, иза набрајања свједока, стоји: „И ја поп Петар платац и писац“, што значи да ју није писао митрополит Петар, већ поп Петар Јанковић. У посљедњим двијема забиљешкама, из 1809. године, ријеч је о сарандарима,³⁶ али ни ове забиљешке није писао митрополит Петар I. Ако је цитирану забиљешку о пчелама писао митрополит Петар, онда у *Цетињском летопису* имамо још само једну његову забиљешку, али не „при крају“ *Летописа*, како каже Мартиновић, него на 67. листу овога. Ова је забиљешка из 1791. године, а у њој се говори о позајмицама новца.

Превођење и претварање словних цифара, исписаних црквенословенским писменима, у арапске цифре, др Мартиновић назива превођењем „са црквенословенског рачунања на арапско рачунање“, што је сасвим погрешно. Јер, за просту замјену словних цифара арапским цифрама не може се никако рећи да је то и неко рачунање. А још мање се може исписивање словних цифара црквенословенским писменима називати „црквенословенским рачунањем“. Шта је то „црквенословенско рачунање“?

³⁴ *Гласник Српског ученог друштва* (1870) XXVII, 174; Ниџифор Дуцић, *Књижевни радови I* (1891), 146.

³⁵ Добро — Доброско Село. Или, овдје, биће да се има у виду манастир Добрска хелија.

³⁶ Сарандар — четрдесет заупокојених литургија.

У вези са *Предговором* још само једна примједба, односно питање: да ли је оправдано митрополита Василија Петровића називати „господаром“ и „научним радником“, као што то чини др Мартиновић?

Примједбу: каквом је апаратуром и каквим ове објашњењима требало снабдјети ово издање *Цетињског летописа*, остављамо позванијима од нас.

На крају, ипак, дужни смо нагласити да *Предговор* др Мартиновића садржи и добрих запажања и успјелих констатација.

R É S U M É

Božo Mihailović

CHRONIQUE DE CETINJE COMME SOURCE HISTORIQUE — CONTRIBUTION A L'ÉTUDE DE CE DOCUMENT —

La Chronique de Cetinje est en réalité un code de différents documents avec très peu de notes de chronique (sa photocopie a été publiée par la Bibliothèque centrale à Cetinje 1962). La majeure partie y occupe le manuscrit serbe concernant Skenderbeg — Đurđe Kastriot — qui tire son origine de la seconde moitié du XVIIIe siècle. Ce manuscrit est la transcription faite par quelqu'un de l'oeuvre de Barlezio sur Skenderbeg, imprimée pour la première fois en latin à Rome entre 1506 et 1510.

L'auteur du résumé en serbe a quelque peu changé et complété Barlezio. Mais autant qu'il ait contribué par son intervention à la valeur de cette histoire, tout autant il lui en a enlevé par sa tendance de serbisation. Cette biographie romancisée est de peu d'importance pour l'historiographie.

La transcription de la charte d'Ivan Crnojević concernant la fondation du Monastère de Cetinje, qui est insérée dans la Chronique de Cetinje, c'est la compilation postérieure, composée de la charte originale d'Ivan et d'autres documents se rapportant au fonds du Monastère de Cetinje.

Parmi les nombreux documents de la Chronique de Cetinje les plus sûrs sont ceux qui se rapportent à l'achat et vente du fonds du monastère de Cetinje, aux limites des fonds fonciers de Cetinje, Vranjina et du monastère Kom, aux limites du Monténégro d'Ivanbeg en direction du Littoral et d'Herzégovine, aux limites entre les tribus particulières au Monténégro, ainsi qu'aux documents contenant les différends relatifs aux fonds fonciers.

Et d'autres matériaux, excepté la généalogie de Crnojević, contiennent, quoique partiellement, une utile matière historique, de sorte que la Chronique de Cetinje, malgré ses nombreux défauts et inexacitudes, présente un document important de notre passée et une contribution utile à notre historiographie.